BOOKS &PIPES

Josef Mlejnek

MÚZY VE VÍRU DĚJIN

Umění jako bitevní pole rusko-polsko-ukrajinské války o ukrajinskou identitu

Josef Mlejnek

MÚZY VE VÍRU DĚJIN

Umění jako bitevní pole rusko-polsko-ukrajinské války o ukrajinskou identitu

Text publikace vznikl v rámci programu Cooperatio, poskytovaného Univerzitou Karlovou, ve vědní oblasti Politické vědy.

Recenzoval: prof. PhDr. Vít Hloušek, Ph.D.

Na obálce: památník *Matka Ukrajina* (dříve *Matka vlast*), Kyjev, autor V. Z. Borodaj
Foto na přední straně: Alexkisi © CC BY-SA 4.0;
Foto na zadní straně (socha s původním znakem na štítu): © 123rf.com

ISBN 978-80-7485-290-9

OBSAH

ÚVOD

Základní vymezení tématu knihy a metodologického postupu

Od roku 1981 se nad Kyjevem vypíná socha Matky vlasti, nyní přejmenovaná na Matku Ukrajinu. Jejímu slavnostnímu odhalení asistoval též tehdejší generální tajemník Leonid Brežněv, a také proto se jí pak přezdívalo Viktorija Petrovna, dle křestního jména a patronyma Brežněvovy choti. Celý monumentální památník byl sice věnován účasti Ukrajinců ve Velké vlastenecké (druhé světové) válce, avšak zcela v oficiálním sovětském ideologickém duchu. Socha z nerezové oceli o váze přes 500 tun dosahuje výšky 62 metrů, i s podstavcem pak 102 metrů. Zhruba o 10 metrů tak překonala sochu Svobody v New Yorku a svého času se stala nejvyšší sochou světa, pokud tedy velikost měříme i s podstavcem. Bez něj přece jen o 25 metrů zaostala za svou inspirací, sochou Matka vlast volá z roku 1967 v ruském Volgogradu, ovšem hlavně kvůli jejímu dlouhému meči.

Mezitím oběma původně sovětským kolosálním Matkám přerostly přes hlavu i přes meč jiné sochy, leč evropský primát si stále

uchovávají. S tou kyjevskou se ale pojí též jedna pozoruhodná legenda. Meč v rukou ženy je, na rozdíl od její volgogradské starší sestry, i proporčně pozoruhodně krátký. Prý kvůli tomu, aby nepřevýšil proslulou zvonici Kyjevopečerské lávry, klášterního komplexu, jehož počátky sahají až do 11. století a který tvoří jeden ze symbolů ukrajinské identity. Těžko ale věřit, že by Brežněv či jeho podřízení podobný návrh na korekci vyslyšeli. Vysvětlení je empirické, ba přímo fyzikální. Ač měří 16 metrů, je meč na pohled krátký, a to na základě zkoušek v aerodynamickém tunelu, aby lépe odolával poryvům větru. Ať tak či onak, uvedená legenda má nesporně ikonický charakter: dračí spáry komunismu křesťanskou víru nakonec nepřemohly. A kyjevská „železná dáma", jak se jí rovněž říká, prochází v poslední době metanoiou, nebo možná dokonce zlidštěním, které zachycuje i obálka. V létě 2023 její štít namísto sovětského znaku ozdobil ukrajinský trojzubec a získala i nové jméno: Matka Ukrajina. V muzeu pod ní šlo již před současnou masivní ruskou invazí zhlédnout expozici věnovanou nejen druhé světové válce, ale také bojům s proruskými separatisty na východě země.

Proměny sochy samotné i vnímání jejího významu však rovněž výmluvně ilustrují vývoj Ukrajiny po získání samostatnosti v roce 1991 – její snahu překonat tragédii komunismu a dorůst k opravdu svébytné samostatnosti. Čerpala při tom sílu z hlubokých kořenů vlastních dějin, leč musela se vypořádat též s dědictvím různých snah o své imperiální podmanění, které sahají daleko před sovětskou komunistickou éru, i čelit aktuální ruské agresi.

Dějiny Ukrajiny jsou pestré, spletité a rozporuplné. A odrážely se nejenom v jejím společenském, náboženském a politickém životě, ale též v uměleckých dílech, současných i minulých. A nejen v ukrajinských, ale rovněž zejména v ruských a polských. Kniha se zaměřuje

na vybrané klíčové okamžiky, rysy a tendence ukrajinských dějin, a to právě z perspektivy jejich uměleckého (literárního i filmového) zachycení a mnohdy kontroverzního přijímání této umělecké reflexe, na Ukrajině i u jejích sousedů. Činí tak pomocí analýzy konkrétních vybraných uměleckých děl a jejich kulturního a historického kontextu – například Gogolova *Tarase Bulby*, Puškinovy poémy *Poltava*, Sienkiewiczova románu *Ohněm a mečem* a jeho filmové adaptace z roku 1999, Bulgakovova románu *Bílá garda* či dvou ukrajinských románů o stalinském hladomoru ze třicátých let (Ulas Samčuk: *Marija* a Vasyl Barka: *Žlutý kníže*).

PROVÁZANOST UKRAJINSKÝCH DĚJIN S POLSKÝMI A RUSKÝMI A KOUZELNÍK SIENKIEWICZ

Ukrajinské dějiny jsou z významné části dějinami ruskými i polskými a naopak. Ukrajinská identita se rodila a stále vlastně rodí ze stýkání a bohužel často i z krvavého potýkání se dvěma mocenskými centry, se dvěma civilizačními či přímo imperiálními koncepcemi nebo projekty, s polským a ruským. S polským se tak dělo hlavně v minulosti, s tím ruským se tak děje až do současnosti.

Ukrajinské a ruské dějiny jsou těsně propojeny nikoliv pouze kvůli geografické blízkosti. Klíčový spor Rusů a Ukrajinců představuje odlišné vnímání dědictví Kyjevské Rusi a její christianizace v desátém století, pro oba národy výchozí bod a zároveň pevný kořen jejich dějin. Současné Rusko se podobně jako carské impérium považuje za výhradního dědice kyjevské tradice, ve státním, kulturním i náboženském (církevním) smyslu, z čehož odvozuje též pojetí širšího ruského národa, složeného z Rusů, Bělorusů a Ukrajinců, kde ovšem Rusům

RESUMÉ

Muses in the whirlwind of history: Art as a battlefield of the Russian-Polish-Ukrainian war for Ukrainian identity

The contradictory historical, cultural and religious roots and traditions of contemporary Ukraine are reflected not only in its social and political life, but also in works of art, both present and past. And not only in Ukrainian works, but also in the works of members of other nations, especially Russian and Polish.

Ukrainian history is to a significant extent also Russian and Polish history and vice versa. Ukrainian identity was born, and it is still actually being born from contact and, unfortunately, often from a bloody confrontation with two power centres, with two civilizational or directly imperial conceptions or projects: the Polish and Russian. In the case of the Polish influence, this was happening mainly in the past, but it is still the case with the Russian power ambitions.

History is very alive; its interpretation has a huge influence on the present. And specific topics from the history of the Eastern Europe have been for a long time, and actually permanently, the subject of a sharp political struggle, including hard political propaganda, which is also clearly visible in the connection with the Russian invasion of Ukraine in February 2022.

The book focuses on selected key moments, features and tendencies of the Ukrainian history, precisely from the perspective of their artistic (literary and cinematic) depiction and also the contradictory reception of this artistic reflection - not only in the Ukrainian

artistic creation and collective memory, but also among Ukrainian neighbours, especially the Poles and Russians. It does so by analysing specific selected works of art and their cultural and historical context – *Taras Bulba* by Nikolai Gogol, the novel *With Fire and Sword* by Henryk Sienkiewicz and its 1999 film adaptation, the poem *Poltava* by Alexander Pushkin, the novel *The White Guard* by Mikhail Bulgakov, the Polish film *Volyn* by director Wojciech Smarzowski, two Ukrainian novels about the Stalinist famine from the 1930s (Ulas Samchuk: *Marija* and Vasyl Barka: *The Yellow Prince*) and the novel *Temple* by Oles Honchar.

It focuses on how the clash of specific historical concepts and identities is manifested in these works of art, whether and how they actually co-create or reinforce specific narratives, "shared ideas" according to Benedict Anderson, concepts or interpretations – Ukrainian, Russian and Polish and whether they therefore, intentionally or unintentionally, act as a specific weapon on the battlefield. Perhaps on the most important one, the battlefield for human souls or, more specifically, for beliefs, for value attitudes, which have a huge overlap with politics and are closely related to it because they potentially legitimise a particular political entity, especially the nation state, or other political or even directly military actions.

The book thus – in the specific manner indicated above – focuses on the complex relations between Ukrainians, Russians and Poles (between Ukraine, Russia and Poland) in the space of the borders of today's Ukraine and also in the "mental hyperspace" or "mental hyperspaces" that have no clear borders.

The influence of literature and art on collective or cultural memory and national identity is unquestionably considerable. Even works from the nineteenth century can still resonate today, mainly

thanks to film adaptations. However, the relationship between art, memory, identity and politics is multi-layered and complicated, and there is usually no direct line. And it is also difficult to find reconciliation or a platform for a dialogue between nations when the history of Eastern Europe is very bloody, full of violence, killing and suffering.

In any case, four factors appear to be key for the future development of Ukrainian collective memory and national identity:

Firstly, how Ukraine will continue to approach its Cossack tradition, how intensively it will develop the political culture associated with it, i.e., free-spiritedness, individualism, democracy, eventually even direct democracy.

Secondly, how strongly will Ukraine interpret the legacy of Kyivan Rus as a primarily Ukrainian national tradition to which contemporary Russians either have no claim at all, or they do, but in a derivative, weaker way, i.e. without Russia continually deriving power claims over Ukraine from its own historical ties to Kyivan Rus.

Thirdly, what will the further development of Ukrainian Christianity and its social dimension or – generally speaking – the relationship of various spiritual currents to Ukrainian national identity be.

Fourthly, whether Ukraine will find enough funds to support the development of its own culture, including the economically quite expensive film art. Not in the sense of enforcing some official line set by the state but creating a better economic background for free artistic creation of Ukrainian citizens.